

Konferenciakötetek rokon témákban

Plarchka, Richard-Haselsteiner, Horst-Suppan, Arnold (Hrsg.): Nationale Frage und Vertreibung in der Tschechoslowakei und Ungarn 1938-1948. Aktuelle Forschungen. (Zentraleuropa-Studien; Bd. 3.) Wien 1997. 205 p.

Az Osztrák Tudományos Akadémia Történeti Bizottsága 1995-ben „Zentraleuropa-Studien” címmel könyvsorozatot indított, amelynek ez a harmadik kötete. Az itt közölt tanulmányok az osztrák, cseh, magyar, szlovák történészek részvételével 1994 nyarán Bécsben megrendezett konferencia előadásain alapulnak. A konferencia az 1938-1948 közötti évtized nemzetiségi konfliktusaival és az ezeket kísérő, illetve a konfliktusok részét alkotó népmozgásokkal foglalkozott. 1989 után a kelet-közép-európai országokban végbement politikai változások új forrásokat nyitottak meg a kutatók előtt. A szakma joggal remélheti, hogy az új levéltári kutatások segítenek sok olyan kérdés tisztázásában és feldolgozásában, amelyek máig megterhelik a Kárpát-medence szomszédos országainak kapcsolatait.

Az előadók az 1938 és 1948 (a müncheni egyezmény, illetve a kommunista hatalomátvétel) közötti időszak eseményeit vizsgálták a nemzetiségi kérdéssel, illetve a kitelepítésekkel összefüggésben. A konferencia témái között szerepelt a kelet-közép-európai zsidóság második világháború alatti és utáni sorsa, a német és magyar kisebbségek számára fájdalmas emlékű kollektív bűnösség elvének gyakorlati alkalmazása, valamint annak következményei: a cseh- és morvaországi németek elűzése, majd szervezett kitelepítése, a csehszlovák-magyar lakosságcsere stb.

A gondos szerkesztéssel tanulmányok formájában közreadott előadások több oldalról világítják meg a korabeli törekvéseket a térség kisebbségeinek felszámolására: az egyes diszkriminatív intézkedéseket vizsgálva feltárják azok jogi alapjait, gazdasági okait és következményeit, társadalmi-szociális hatásait. A kisebbségi közösségekkel szembeni bánásmód belpolitikai hátterére éppúgy fény derül, mint a nemzetközi, külpolitikai összefüggésekre.

A kötet három tanulmánya általános képet nyújt Közép-Európa 1938 és 1948 közötti helyzetéről, további tizenkét előadás részletesebb feldolgozást adja a fent említett témáknak. Rövid ismertetésünkben négy tanulmányra térünk ki részletesebben.

Stark Tamás előadása (Hungarian Jewry at the time of the Holocaust and after the War) a magyarországi zsidóság második világháború alatti és utáni sorsát követi nyomori. A szerző nagyon nehéz feladatra vállalkozik a magyarországi zsidóság veszteségeit igyekszik számokban kifejezni. A holocausttal foglalkozó munkák a magyarországi zsidó áldozatok számát tekintve rendkívül eltérő adatokkal dolgoznak: 123 ezer és 294 ezer közötti számokat adnak meg, Magyarország jelenlegi területére vonatkoztatva. A szerző ezt a nagy eltérést próbálja az adatok pontosításával, széles körű (magyarországi és külföldi) forráskutatással áthidalni. A tájékozódást öt részletes táblázat segíti. A tanulmány a magyarországi zsidó népesség számának alakulását követi nyomon 1941 és 1945 között. Stark Tamás vizsgálata nemcsak a mai Magyarország területére korlátozódik, hanem figyelembe veszi az ország háború alatti területnövekedését is. Ismerteti a munkaszolgálatosok, a deportáltak, a visszatértek, a túlélők és az áldozatok számát, a mennyiségi adatok hirtelen megnövekedését az ország német megszállása után. Végkövetkeztetésként a magyarországi zsidó lakosság teljes veszteségét (a háború alatti országterületre érvényesen) 400-450 ezer főben határozza meg.

Štefan Šutaj írása (Die ungarische Minderheit in der Slowakei während der Nachkriegsentwicklung) a szlovákiai magyar kisebbség második világháború utáni sorsával foglalkozik. A szlovákiai magyarsággal történeteket beleágyazza abba a csehszlovák törekvésbe, mely a háború alatt (a csehszlovák magyar határnál) „a megsérült területi

integritás helyreállítására irányult”. A csehszlovák államvezetés kisebbségi politikája a kassai kormányprogram megjelenésével vált nyilvánvalóvá. A program és az elnöki dekrétumok a kollektív bűnösség elve alapján úgy ítélték meg, hogy a magyar kisebbség elveszítette jogát a csehszlovák állampolgársághoz. A csehszlovák állam új „nemzetállamot” kívánt létrehozni cseh és szláv állampolgáraiból. Ehhez szükség volt az ország nem szláv népességének (elsősorban a két legnagyobb nemzetiséget jelentő németeknek és magyaroknak) gyors és drasztikus létszámcsökkenésére.

A célt több módon próbálták elérni: a „munkaerő átcsoportosítása” jegyében került sor magyar családok ezreinek deponálására Csehországba, elsősorban a kiűrt németlakta területekre. Ugyanakkor folytak a tárgyalások a magyar és a csehszlovák kormány között a lakosságcsere tárgyában. A magyar fél ellenállása miatt az egyezmény aláírására végül 1946. február 27-én került sor. A szerződés a szlovákiai magyarság és a magyarországi szlovákság többé-kevésbé arányos cseréjét írta elő. A csehszlovák politika reményei szerint így az ország déli területein a tisztán magyarok lakta vidék etnikai egysége megbomlana, és nem veszélyeztetné a csehszlovák állam területi integritását. A tényleges kitelepítés 1947. április 12-én kezdődött, az utolsó magyar csoport 1948. december 21-én indult Magyarországra, az utolsó szlovák család pedig 1949. január 1-jén érkezett Csehszlovákiába.

A magyar kisebbség teljes felszámolását célul kitűző folyamatot úgynevezett reszlovakizáció egészítette ki, amely a kiszolgáltatott magyarságot arra kényszerítette, hogy szlováknak vallja magát, lévén szó „elmagyarosodott szlovákokról”. Az 1948. szeptember 30-i kormányülés után megváltozott a magyarok állampolgárságával kapcsolatos csehszlovák álláspont, de a magyarságot sújtó diszkriminatív rendelkezések sora még hosszú ideig éreztette hatását.

Tóth Ágnes tanulmánya (Zwang oder Möglichkeit? Die Annahme der Maxime von Kollektivschuld und die Bestrafung der deutschen Minderheit in Ungarn) a magyarországi német kisebbség háború utáni sorsát tekinti át. A szerző azokat a kül- és belpolitikai tényezőket veszi sorra, amelyek a második világháború utáni magyar vezetés hazai német kisebbséggel szembeni bánásmódját kialakították. A szűk külpolitikai mozgástér, a nagyhatalmi igények, a potsdami konferencia elvárásai, a szomszéd országokbeli magyarság várható sorsának figyelembevétele eleve nagyon bonyolult helyzetet teremtett. Fokozta a nehézségeket a kritikus belpolitikai állapot: a különböző magyar politikai erők harca, a kimerült társadalom ingerlékenysége, a megoldásra váró menekültkérdés (a szomszédos országokból érkezett magyarok és bukovinai székelyek ügye), a tovább nem halasztható földreform.

Elsősorban az utóbbi két probléma folytán öltöttek a német kisebbség elleni korlátozó intézkedések leginkább anyagi-gazdasági jelleget, és kevésbé célozták az állampolgári jogok csorbítását.

Emilia Hrabovec írása (Neue Aspekte zur ersten Phase der Verneibung der Deutschen aus Mähren 1945) a szudétanémetek kérdésével, pontosabban a morvaországi németiség kitelepítésével foglalkozik. A szerző a kérdéstről a brünni és prágai levéltárak, pártarchívumok csak legutóbbi időkben hozzáférhető anyaga alapján nagymonográfiát publikált a közelmúltban. Hrabovec munkájának cseh részről elismeréssel és fenntartásokkal vegyes fogadtatása is jelzi, hogy a cseh-német viszonyoknak máig neuralgikus pontját jelentő szudétanémet-kérdés a részletesebb forrásfeltárással tárgyszerűbb vitákat tesz lehetővé, és így talán könnyebben feldolgozhatóvá válik az érintettek számára.

Emilia Hrabovec a második világháború befejezése utáni korszakot vizsgálta. Körültekintő elemzése minden - az eseményekre befolyással bíró - tényezőt felvonultat: a németellenes közhangulattól a felkorbácsolt nacionalista érzelmeken át egészen a korabeli külpolitikai helyzet releváns tényezőiig. Részletesen feltárja a szudétanémetek kitelepítése során alkalmazott központi irányelveket, a kitelepítést lebonyolító csehszlovák hatóságok

működését, a technikai megvalósítás dokumentált részleteit. Tanulmányában megkísérli az áldozatok számának hozzávetőlegesen pontos meghatározását is.

Összességében elmondható, hogy a konferencia előadásait közreadó kötet számos új adatot, értékelést hozott nyilvánosságra az adott témakörben. A vállalkozás jelentőségét csak növeli, hogy négy ország történészei jutottak sok kérdésben azonos vagy rokon álláspontra.

Seewan Gerhard (Hrsg): Migrationen und ihre Auswirkungen. Das Beispiele Ungarn 1918-1995. (=Buchreihe des Südostdeutschen Historischen Kommission. Bd. 36) München, Oldenbourg, 1997. 162 p.

1995. szeptember 22-23-án Budapesten a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, az Európa Intézet és a Délkelet-Német Történeti Bizottság közös tudományos tanácskozást rendezett Migrationen und ihre Auswirkungen-Vándorlások és hatásuk címmel. A résztvevők olyan tudósok, akik az eltelt nyolcvan évben Magyarországon lezajlott migrációs folyamatokat vizsgálták, így annak szakértői. A Délkelet-Német Történeti Bizottság szempontjából a rendezvény rendhagyónak számított annyiban, hogy nem a korábban kizárólag szokásos ausztriai vagy németországi helyszínen rendezték meg, hanem Magyarországon. Igaz, olyan országban, amely a közép-kelet-európai németiség számára a mai napig nagy fontossággal bír.

A konferenciát Glatz Ferenc előadása vezette be, ezért az abból készült kötet élén az ő írása áll. A tanulmány társadalom és migráció viszonyát vizsgálja a közép-kelet-európai régióban, érintve a migrációs folyamatok legfontosabb kiváltó okait (politikai, gazdasági és társadalmi vonatkozásban is): a belső piacok szerkezeti átalakulásától a két világháborút követő békeszerződésekig, az 1956-os forradalom utáni emigrációs hullámtól a hagyományos településszerkezetet szétromboló erőltetett iparosításig.

Dövényi Zoltán tanulmánya (Zeitliche und räumliche Aspekte der Migrationswellen in Ungarn 1918-1995) négy lépcsőben tekinti át a jelentősebb magyarországi migrációs hullámokat. Az első vizsgált periódus 1919 és 1944 közé esik. Magyarország először az első világháború után, a Monarchia szétesésekor került szembe a menekültkérdéssel (a korábbi, Amerikába történő kivándorlás a migrációs folyamatok más kategóriájába tartozik): 1919 és 1924 között 350 ezer magyar menekült át az anyaországba az újonnan létrejövő szomszédos államokból. Nagy népmozgásokkal járt a második világháború is: kitörése után röviddel százezer lengyelországi menekült érkezik Magyarországra, több ezren 1940 nyara után is az országban maradtak. A második bécsi döntést követő területváltozások szintén nagy tömegeket mozgattak meg körülbelül 200 ezer román távozott a Magyarországhoz kerülő Észak-Erdélyből, és mintegy 60 ezer magyar érkezett a román kézben maradó Dél-Erdélyből.

A szerző által vizsgált második időszak az 1945 és 1948 közötti néhány esztendő. E négy év alatt Kelet- és Kelet-Közép-Európában sok millió ember hagyta el hazáját. A második világháború végén hozzávetőleg ugyanannyi magyar érkezett a szomszéd országokból Magyarországra, mint az első világháborút követően. A csehszlovák-magyar lakosságcsere, a németek kitelepítése, a lakosság orosz kényszermunkatáborokba hurcolása stb. idéztek elő újabb nagyarányú migrációt.

A harmadik, viszonylag hosszabb időszak 1949 és 1987 közé esik, és több kisebb egységre bontható. A kommunista kormányzat által leeresztett „vasfüggöny” mögött határokon átnyúló migrációról nem lehetett szó - egészen 1956-ig. A forradalom utáni menekülési hullámot (körülbelül 200 ezer fő, a korabeli magyar lakosság két százaléka hagyta el az országot) joggal nevezi a szerző exodusnak Különösen figyelemre méltó ebben a számadatban, hogy a távozók egynegyede szellemi foglalkozású volt. A migráció ebben az esetben - az eddig tárgyaltakkal ellentétben- önkéntes jellegű volt.

Az 1963 és 1987 közötti, migrációs szempontból kevésbé hangsúlyos időszakban is a statisztikák szerint mintegy 120 ezer ember hagyta el végleg Magyarországot. Ebből 50 ezer főre tehető a legálisan kivándorlók száma, a többiek a külföldi turistautak alkalmával „maradtak kinn. A tanulmány utolsóként az 1987-től változó intenzitással máig folytatódó kivándorlást elemzi. Ebben az időszakban Magyarország bekerül a bevándorlók által „célországoknak” tartott országok közé.

1987 végétől 1991 nyaráig szinte kizárólag román állampolgárok érkeztek Magyarországra, túlnyomórészt magyar, kisebb részben román nemzetiségűek. A tanulmányt gazdagító kitűnő és szemléletes grafikonok, térképek segítségével nyomon követhető, hogy 1989-ben még milyen magas a Ceaușescu-rezsim elől Magyarországra menekülők között a románok aránya; 1990-ben viszont, a marosvásárhelyi etnikai konfliktus következtében, hirtelen megnőtt a magyar menekülők száma és aránya.

1991-től, a jugoszláviai polgárháború kitörésétől kezdve a menekülés déli irányból öltött nagy arányokat. A délszláv menekültek szemében Németország, Svédország és Svájc mögött Magyarország a negyedik fő célpont.

Magyarország „kivándorlóországból” újra „bevándorlóországgá” vált. Ez a fajta migráció egyrészt jótékonyan hat az ország folyamatosan csökkenő népességére - tekintetbe véve például az iskolázottság fokát is. Másrészt a nagyarányú népességbeáramlásnak negatívumai is vannak: mindenekelőtt a növekvő bűnözés. Dövényi Zoltán átfogó tanulmánya teljes és árnyalt képét nyújtja a Magyarország területén lejátszódó migrációs folyamatoknak.

A kötet további tanulmányai kevésbé összefoglaló jellegűek, inkább egy-egy részproblémára koncentrálnak. Gerhard Seewann például brit források alapján a második világháború utáni kitelepítésekhez gyűjt és közöl további adalékokat, különös tekintettel a német és magyar kisebbségek kitelepítésére. Peter Haslinger az 1956-os forradalom utáni emigrációval, illetve az Ausztriába irányuló menekülés kérdésével foglalkozik. Tóth Ágnes a magyarországi németek 1945-46-os kitelepítését a földreformmal összekapcsolva tárgyalja, Michael Kroner a második világháború alatti Észak-Erdély helyzetét ismerteti az itteni németek sorsán keresztül. Szarka László a két világháború közötti Magyarország nemzetiségeinek migrációjával, szerkezeti átalakulásával foglalkozik, Mathias Beer pedig a Magyarországról kitelepített németek németországi beilleszkedésének kezdeteit vizsgálja.

Kocsis Gabriella